

KISS DÉNES

Rendszerváltás utáni változások romániai falusi oktatási intézményekben

1. Bevezető gondolatok

Az itt következő elemzés célja a vidéki oktatási rendszerben a rendszerváltás után bekövetkező változások fontosabb dimenzióinak elemzése. Az elemzésben abból a feltételezésből indultam ki, hogy a közoktatás története a szocialista korszak végéig a társadalmi modernizáció egyik fontos dimenziójaként, azaz többé-kevésbé mint egy „lineáris” modernizáció-történet vázolható. Mint modernizáció-történet, az oktatási intézményrendszer története a modernizáció közismert dimenziói mentén ragadhatók meg, melyek közül hármat emelnék ki, a *bürokratizációt*, *centralizációt* és a szaktudás fontosságának fokozódása.

A *bürokratizáció* fogalmát weberi értelemben használom. Mint ismeretes, Weber a modernizáció folyamatát racionalizálódási folyamatnak tekinti. A racionalizálódás a cselekvések szintjén a célracionális cselekvések térnyeréseként fogható fel, egyéb racionalitás-formákkal szemben. A bürokratizáció a racionalizáció szervezeti szinten zajló formája, és a bürokratikus szervezési forma térnyerését fedi, más szervezési formákkal szemben.

A *centralizáció* szintén a szervezeti szinten zajló racionalizálódás megnyilvánulásaként fogható fel, és azt a folyamatot fedi, melynek során a bürokratizálódó intézmények fokozódó mértékben nagy, nemzetállami intézményrendszerekbe szerveződnek. Különösen a nemzetállam-építési projektnek (amit a modernizáció politikai megfogalmazásának tekinthetünk) központi eleme a centralizáció, a helyi színezetű intézmények egységes, nemzeti rendszerben integrálása. Az elképzelés alapjául szolgáló ideológiának az a gondolat is része, miszerint a lokális jelenségek

bizonyos mértékben elkerülhetetlenül partikulárisak, a partikularitás pedig az állampolgárok közötti egyenlőtlenségek lehetőségét hordozzák.¹ A centralizáció formai és működésbeli egységesülést eredményez, valamint a szervezeti alegységek önállóságának csökkenését. Az oktatási intézmény e folyamatok eredményeként a helyi közösségektől független, központi fenntartású és központi ellenőrzésű intézménnyé válik, melynek viszonya a helyi közösségekkel leginkább a kötelező iskolalátogatás biztosítására korlátozódik, e kérdésben az intézmény egyértelműen hatalmi pozícióval rendelkező.

A *szaktudás* fontosságának felértékelődése mint a modernizáció aspektusát szintén Weber bürokrácia-elméletében jelenik meg, e helyen azt értem ez alatt, hogy az oktatási rendszerbe való belépés és azon belüli sikeres tevékenység egyre speciálisabb és magasabb fokú szaktudást igényel.

Az itt következő elemzés központi tézise tehát az, hogy a rendszerváltást követően az állami intézményekről, intézményépítésről való gondolkodásban változás áll be. Uralkodó gondolatá válik a decentralizálás, a túlméretezett és kizárólag központi állami költségvetésből fenntartott intézmények olyan irányú átszervezése, melynek eredményeként az intézményrendszerek egyes alegységei nagyobb önállósággal rendelkeznek. Ez a változás, változtatás elsősorban a közigazgatást célozza meg, de a többi jóléti rendszert is érintette, köztük az oktatási rendszert is.

A közigazgatási rendszerek decentralizációja a 80-as években kezdődő nemzetközi tendencia, kiváltó oka a jóléti államok válsága, a túlméretezett közszolgáltatások fokozódó működtetési nehézségei. A piacgazdaságok sikere, illetve az állami tervezésre épített gazdaságok csődje, valamint a tekintélyelvű politikai rezsimek visszaélései világszerte demokratikusabb kormányzási formák irányába mozdították el a kormányzási rendszereket. Ez a közigazgatás terén a helyi és a központi hatóságok viszonyának megváltozásában, a közigazgatás decentralizációjára való törekvésben ragadható meg.² A decentralizálás tehát egy összetett, „...komplex jelenséget fed, amely rendszerint implikálja a prerogatívák és/vagy a pénzügyi erőforrások transzferjét a közigazgatás egy felsőbb szintjéről egy alsóbbra.”³ A gyakorlatban ez a döntési kompetenciák és ezek végrehajtását-megvalósítását illető felelőségek

¹ Dom-Bedu, Anne-Laure: *Local As Cognitiv Model*. 2004. (interneten olvasható)

² Bajenaru, Cristina: Rolul administrației publice locale în furnizarea bunăstării sociale. *Sociologia Romaneasca* 2004 / 2

³ Világbank, idézi Bajenaru, 2002

leosztását jelenti. Ez elsősorban a helyi önkormányzatok, de végső soron a helyi közösség felelősségének fokozását jelenti a közszolgáltatások biztosításában, más megfogalmazásban tehát célja a közszolgáltatások jobb igazítása a helyi igényekhez, valamint a helyi közösség felelősségének növelése azok fenntartásában.

Az oktatásban célul kitűzött decentralizáció céljai majdnem szó szerint ugyanezek, az 1993-mal kezdődő tanügyi reform kitűzött célja „az oktatás (túlzottan) központosított adminisztratív és finanszírozási rendszerének lebontása⁴ és a tanfelügyelőségek, iskolák és pedagógiai központok⁵ hatáskörének kiterjesztése”. Az iskolarendszer decentralizációja tehát elvileg a finanszírozás átalakítása (kölségvetési források újrafoglalása, pénzforrások bővítése és diverzifikálása, szakemberek képzése, a felhasználás hatékonyságának növelése, a felhasználó iskolák önállóságának és felelősségének növelése) mellett az iskolák igazgatására is kiterjed, valamint alternatív tankönyvek kidolgozásával és a választható tárgyak bevezetésével az oktatás tartalmi vonatkozásaira is kiterjed.⁶

Elemzésemben tehát a rendszerváltás utáni változásoknak a modernizáció korábbi szakaszaira nézve érvényesnek tekintett linearitását megkérdőjelezem. Úgy vélem, hogy ehelyett az egyes dimenziókban megtorpanás, visszarendeződés következik be. Ez az általános munkahipotézis a falusi iskolákra vonatkozóan a következő tételekre bontható:

1. intézményi leépülés (a korábban folyamatosan növekvő szervezeti struktúra leépülni, „zsugorodni” kezd);
2. oktatási rendszer decentralizációjának következményeként a helyi iskola autonómiája a rendszeren belül növekszik, az iskola és helyi társadalom közötti intézményes viszony erősödik;
3. a rendszerben a szakértelem mint szervezőelv szerepe gyengül – elsősorban az ellenőrző és továbbképző rendszer fellazulása révén;
4. a pedagógus csoport a helyi társadalmakon belül veszít jelentőségéből.

E hipotézisek vizsgálata céljából először röviden áttekintem a vidéki oktatási intézményrendszer történetét (a fellelhető szakirodalom alapján), majd egy esettanulmány alapján a rendszerváltás utáni korszakra vonatkozó hipotéziseket vetem alaposabb vizsgálat alá.

⁴ Románul: *descentralizare*

⁵ Románul: *casele corpului didactic*

⁶ Székely Győző: Közoktatási reform Romániában. *Korunk* 1998/9.

2. A falusi közoktatás történetéről dióhéjban

Az erdélyi falusi közoktatás módszeres társadalomtörténeti jellegű áttekintésére egyelőre nem került sor. E történet vázolásához így részben a közoktatás történetének egészét tárgyaló elemzéseket használtam – a magyar közoktatásra vonatkozóan Nagy Péter Tibor írását,⁷ a román közoktatásra vonatkozóan Székely Győzőét⁸ – ennek falusi, illetve erdélyi vonatkozású elemeit pedig néhány esettanulmány, vagy iskolatörténetet is tartalmazó falumonográfia alapján vázoltam.⁹

Erdély falvaiban az intézményes iskolai oktatás kezdetét feltehetően a 17. századra tehetjük. Az 1600-as évek második felétől ugyanis már maradtak fenn feljegyzések falusi „iskolamesterekről”, illetve ez időtől kezdve jelennek meg a kollégiumokban faluról származó gyerekek is, ami ezek előzetes írástudását feltételezi.¹⁰

Az oktatási intézmények kialakulása az egyházak keretében kezdődik, kezdetben maguk a papok folytatnak minimális oktatói tevékenységet. Később sem válik szét az oktatás az egyháztól, a gyerekek nevelését a kántortanítók veszik át, akiknek feladata tehát kettős: a templomi éneklés képezi fő kötelességüket, amely mellett másodlagos feladatuk a gyerekek tanítása. E kántortanítók tevékenységét így az egyházak szabályozzák. Javadalmazásuk kettős forrású, részben az egyház, részben a helyi lakosság fizeti őket: az egyháztól megművelhető földet kapnak használatra (melyet részben a lakosság művel meg nekik), a lakoságtól természetbeni javadalmazást kapnak (gabonát vagy/és munkát). Javadalmazásukkal szoros összefüggésben munkájuk felügyelete is kettős, részben az egyház, részben a helyi lakosság, vagyis a szülők részéről történik.

⁷ Nagy Péter Tibor: A magyar oktatástörténet szociológiai narratívája. *Szociológiai Szemle* 2002/3

⁸ Székely, i. m.

⁹ A búzásbesenyői iskola történetéről Nemes Ferenc által írt tanulmány a vegyes nemzetiségű és több felekezetű, jobbágy eredetű falvak oktatására nézve képez használható esettanulmányt (Nemes Sándor: A búzásbesenyői népoktatás krónikája 1848-ig. In: Pál-Antal Sándor (szerk.) *A Maros megyei magyarság történetéből*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001). Mezőpanit falumonográfiájában olvasható iskolatörténet az oktatást korán felértékelő székely falvak tipikus esetének tekinthető (Konrád Béla: *Mezőpanit – falumonográfia*. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 1996.). A Maros menti Magyaró iskolájának története főként az egyházi oktatás korszakára nézve volt használható (Palkó Attila: *Magyaró – egy felső-marosmenti falu története*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995.)

¹⁰ Palkó, i. m.

Az egyház papjai ellenőrzéséhez hasonlóan ellenőrzi kántortanítóinak munkáját, gyakorlatilag együtt a papok időszakos (nem túl gyakori) ellenőrzésével egybekötve. A szülők részéről a kontroll leginkább bizonyos nyilvános rendezvények alkalmával valósul meg, melyeken a gyerekek bemutatják szüleiknek mindazt, amit tanultak.

Kimondottan az oktatásnak szánt iskolaépületekről és tanítói lakásokról az 1800-as évektől kezdődően maradtak fenn feljegyzések. Ugyanettől az időtől kezdődően esik szó oktatási segédeszközök (pl. tábla) használatáról is.

A modern állami iskolarendszer kiépítésével kezdődően (amely Erdély területén Magyarországhoz hasonlóan az 1868-as oktatási reformtól datálható) kötelezővé válik a 6–12 éves gyerekek iskolalátogatása. A reform értelmében az egyházi iskolákat anyagilag továbbra is az egyházak tartják el, a tanítót ez esetekben a lakosság, pontosabban az egyháztagok, elvileg szabadon választják, fizetését ugyancsak ők állapítják meg és biztosítják, a tanítóval kötött egyezség alapján. Azokban a falvakban viszont, amelyekben az egyházak nem képesek biztosítani az iskola működését, állami iskolákat hoznak létre. Ez esetekben a tanítót az állami oktatási rendszer illetékes szervei nevezik ki, versenyvizsga alapján, a tanítókat pedig az állam fizeti.¹¹ Ha azonban a helyi közösség úgy dönt, hogy lemond iskolája felekezeti jellegéről, az állam felvállalja annak fenntartási költségeit, ily módon ösztönözve a felekezeti iskolák államivá alakítását.¹² Egyes esetekben azonban az állam a felekezeti iskolák működéséhez is hozzájárul, például a tanítók fizetésének kiegészítésével, oktatási eszközökkel való ellátással, stb. A falvak több-felekezeti sége ösztönző tényezőként hat az iskolák államosítására, mivel ez esetekben felekezetenként egy-egy iskola fenntartása igencsak megterhelte a vallási közösségeket, különösen a kisebbeket, mivel a gyerekeket nem volt szokás a más vallásúak iskolájába járatni.¹³ Az állami oktatásra való áttéréssel a falvak vallási megosztottságából fakadó oktatási-szervezési problémák a nemzetiségi megosztottság problémáira redukálódnak.

¹¹ Szabolcsi Éva „...tanítói állomásra pályázat hirdettetik...” A Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában január-márciusban megjelent álláshirdetések elemzése. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcsi Éva: *Magyar tanító 1901*. Iskolakultúra Kiadó, Pécs, 2001.

¹² Nemes, i.m.

¹³ Nemes, i.m.

Mivel a falusi iskolák igen nagy része egy ideig továbbra is felekezeti iskola marad, a tanítók feladatköre továbbra is a templomi éneklésből (alkalmanként a pap helyettesítéséből, esetleg más, laikus egyházi feladatok ellátásából) és a gyerekek tanításából tevődik össze.

E korszakban az iskola anyagi működése, hármas felügyelet alatt áll: a tanfelügyelőség, a helyi közösség adminisztratív vezetősége és az „iskolaszék” felügyelete alatt. Az iskolaszék az iskola és a helyi közösség közötti kapcsolat intézményesítése céljából létrehozott testület, amely a bíróból, a jegyzőből, a tanítóból (több tanító esetén az „első tanítóból”, vagy az iskolaigazgatóból), a falu papjaiból, és a falu néhány választott képviselőjéből áll. Az iskolaszék számos faluban a két világháború közötti periódusban is működött, véglegesen csak a szocializmusban számolták fel őket. Felszámolásukkal a helyi közösség teljesen elveszíti az iskola működése fölötti ellenőrzését.

A két világháború között nő az állami iskolák aránya a felekezetihez képest, erősödik a tanfelügyelőség ellenőrzése az iskolák szaktevékenysége fölött, nagyvonalakban azonban a falusi iskolák működése változatlan marad. Jelentősebb változásként e korból az óvodák 40-es évekbeli létrehozása említhető.

Alapjaiban átalakul viszont az iskolarendszer a szocialista korszakban. Az 1948-as tanügyi reform az oktatást véglegesen elválasztja az egyháztól, és az összes iskolát államosítja az állami oktatás teljessé válik, a felekezeti viszont felszámolódik. Áttérnek a kötelező 7 osztályos oktatásra, majd az elemi és általános iskolai szintek elválasztásával az utóbbiban a tanszemélyzet számára kötelezővé válik a felsőfokú végzettség (bár kezdetben megfelelő képzettségű tanerő hiányában felső tagozaton is továbbra is a középfokú végzettségű tanítók tanítanak).

A 60-as években válik kötelezővé a 8 osztály elvégzése, majd a 10 osztályé. Párhuzamosan a kötelező iskolai évek számának növekedésével az iskola szervezeti expanziójára is sor kerül. A 10 osztályos kötelező oktatás bevezetésével a 9-10. osztályok számára szakiskolák megszervezésére került sor. Ez további személynövekedést, szakszemélyzet megjelenését, illetve infrastrukturális fejlesztés jelent. Ebben a korban épülnek fel a számos falu mai képét is meghatározó jellegzetes modern iskolaépületek.

A falusi iskolák intézményi expanzióját az is erősíti, hogy ezekben az évtizedekben a gyerekek száma is jelentősen nő. A gyereklétszám alakulása a későbbi változások szempontjából is meghatározó marad, és a 80-as években kezdődő csökkenése a falusi iskolák újabb szervezeti

átalakítását, ezúttal zsugorodását vonja maga után. Ezzel az átstrukturálási hullámmal a periférikus falvak gimnáziumi tagozatai fokozatosan megszűnnek, e településekről az iskolaköteles gyerekek a rendszerint a községközpontban működő gimnáziumba naponta ingáznak.

Az oktatási egységek e községen belüli koncentrációjával a községközpontokban az iskolák szervezeti szempontból a szocialista korszak végéig növekedtek. E növekedési trend azonban az 1989-es rendszerváltás után a községközpontokban is megtorpant és visszájára fordult. A poszt-szocialista korszak több változása is a falusi iskolák szervezeti leépülése irányába hat. A gyereklétszám folyamatos további csökkenése általában kisebb tanerő-szükségletet eredményez. A kötelező 10 osztály helyett az iskolakötelezettség 8 osztályra csökkentése az osztályok számbeli csökkenése mellett a szakiskolai osztályok felszámolását is eredményezi, a műhelyekkel és mesteri állásokkal együtt.¹⁴

3. Az oktatásban bekövetkezett változások Tordaszentlászló község iskoláiban

3.1. *A terep*

A vizsgálat terepéül egy Kolozsvár melletti kistérség szolgált, melynek kiválasztásánál a lakosság nemzetiségi összetétele mellett (az elemzésbe bevont falvak jelentős magyar nemzetiségű lakossággal rendelkeznek) két ökológiai szempont is szerepet játszott: a falvak mérete (lakosság száma), valamint a falvak és a legközelebbi város közötti távolság. E három szempont alapján került kiválasztásra az egy közigazgatási egységet alkotó, 8 faluból álló mikro-régió. A községet alkotó 8 falu domborzati értelemben is egy kistérséget alkot: egy nagyobb patak völgyében illetve annak mellékpatakainak völgyeiben található.¹⁵ A Kolozsvárról Nagyvárád fele vezető úton elindulva kistérségünk egy jobbra letérő út mentén található. A főúthoz legközelebb eső falu Magyarfenes, amely után Tordaszentlászló következik. A fővölgyből elágazó mellék-völgyekben fekvő kisebb hegyi falvak (Oláhrákos, Sztolna és Kisfenes) közigazgatásilag Tordaszentlászlóhoz tartoznak. A község azonban túl

¹⁴ Konrád, i. m.

¹⁵ A földrajzi értelemben vett kistérséghez valójában a Tordaszentlászló községet alkotó falvak mellett hozzá tartozik még Magyarlóna is, ezt azonban, mivel az iskola-szervezés a község-határokat követi, elemzésünkben kihagytuk.

nyúlik a Lóna patak völgyén, és egy vízvázalasztót elhagyva további három falu is hozzá tartozik: a főút mentén fekvő Oláh- és Magyarléta, valamint egy oldalvölgyben fekvő Hasadát. A felsorolt falvak Kolozsvártól egyre növekvő távolságra fekszenek, Magyarfenes 18,5, Magyarléta 29,5 km-re található. Amint azt a települések nevei is sugallják, a fővölgyben található nagyobb falvak magyar többségűek: Magyarfenes 99,6%-a, Tordaszentlászló 94,9%-a, Magyarléta 97,5%-a volt magyar nemzetiségű 1992-ben. A hegyi falvak lakossága ezzel szemben megközelítőleg teljes egészében román nemzetiségű.

1. táblázat. A kistérség lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása, falvanként¹⁶

	román	magyar	cigány	egyéb	összesen
Tordaszentlászló	43	1060	13	1	1117
Kisfenes	825	2	22	0	849
Hasadát	651	2	0	0	653
Oláhléta	333	0	0	0	333
Magyarléta	13	509	0	0	522
Isztolna	245	0	10	0	255
Járárákosz	133	2	0	0	135
Magyarfenes	4	909	0	0	913

A község oktatási intézményeinek helyzete nem független a falvak gazdasági helyzetétől, ezért szánjunk ennek bemutatására is néhány sort: a kistérség mezőgazdasági művelésre nem túl alkalmas, a mezőgazdasági terület aránya mindkét községben az erdélyi átlag alatt marad (a község határának 36, illetve 37,8%-a, míg az erdélyi átlag 43%).¹⁷ Megművelhető területtel inkább a fővölgyben található nagyobb falvak rendelkeznek, ennek ellenére a kisebb hegyi falvakban lényegesen magasabb a mezőgazdasági népesség aránya. Ezt az elvándorlás/előregedés folyamatai magyarázzák: míg a könnyebb ingázási feltételeket nyújtó lenti falvak lakossága kisebb mértékben kényszerült városra költözni, a rossz közlekedési

¹⁶ Az 1992-es népszámlálási adatok alapján. A 2002-es népszámlálás adatai falu szintű bontásban nem álltak rendelkezésemre, község-szinten azonban a nemzetiségi arányok 2002-re lényegesen nem változtak.

¹⁷ A gazdasági-infrastrukturális jellegű adatok egy Sandu Dumitru által 1998-ban összeállított adatbázisból származnak.

feltételek a hegyi falvak lakóit inkább elvándorlásra készítették. A helyben maradó idősebb lakosság viszont nagyobb arányban folytat hagyományos, gazdálkodó életmódot, annak ellenére, hogy esetükben a gazdálkodásra legelőnytelenebb hegyi falvokról van szó.

A falvak humán-tőkével való ellátottsága a várostól vett távolság mellett a községközponti státusz függvénye is: a községközpontban lényegesen nagyobb számú felsőfokú végzettségű személy él, mint a többi falvakban, az előregedett kis hegyi falvakban pedig alig található felsőfokú végzettségűek.

2. táblázat. A kistérség falvainak gazdasági mutatói (1998)

	agrár- népesség (%)	távolság Kolozsvártól (km)	60 év fölöttiek (%)	felsőfokú végzettségű személyek
Tordaszentlászló	8,5	21	27,3	15
Kisfenes	29,5	23	21,7	5
Hasadát	63,3	29	28,2	1
Oláhléta	64,6	26	44,4	4
Magyarléta	35,5	29,5	28,0	2
Isztolna	25,7	17	24,3	0
Járárákos	84,8	24	60,0	0
Magyarfenes	8,2	18,5	29,2	8
Átlagérték Erdélyben	47,2	–	–	6,7

3.2. A község oktatási intézményei

A kistérség falvai közül Tordaszentlászló jelentős múltú iskolával rendelkezik. A falu már a 19. század utolsó évtizedeiben állami tanítóval rendelkezett, az országos közoktatási rendszerbe feltehetően jól integrált tordaszentlászlói tanító 1901-ben a Néptanítók Lapjában vitázik.¹⁸ A községben Tordaszentlászló nem az egyetlen jelentős múltú iskolával rendelkező falu, így például a századfordulón Kisfenesen is működött egyházi iskola.

A mai intézményszerkezet közvetlen elődje a 60-as években alakul ki, a lakosság etnikai megoszlása és a közlekedési viszonyok által meghatáro-

¹⁸ Nagy, i.m. 88 o.

zottan. A 60-as évek oktatási reformjának keretében a legnépesebb magyar faluban (Szentlászlón) és a két legnépesebb, egymás között azonban nehéz közlekedésű román faluban létesítenek felső tagozatot (Kisfenesen és Hasadáton). Óvoda és 1–4 osztály egy ideig minden faluban működik, gimnáziumi tagozatra pedig a kisebb fálvaktól az 5–8 osztállyal is rendelkező iskolák valamelyikébe ingáznak a gyerekek: a sztolnaiak és rákosiak a hozzájuk közelebb eső kisfenesi román nyelvű iskolába, a magyarfenesiek Szentlászlóra, a román- és magyarlétaiak pedig Hasadára (ez utóbbiak annak ellenére, hogy Hasadáton nem volt magyar tagozat). A község falvaiban található összes oktatási egység koordináló intézményévé a tordaszentlászlói iskola válik. Így ez az iskola a 80-as évek közepéig 8 oktatási egység központja, a 80-as évek második felétől pedig (miután a rákosi iskola gyerekhiány miatt megszűnik) 7 településé.

A 80-as évek elején, a 9–10 osztály kötelezővé válásával, felső tagozat létesítésére is kísérlet történik: először Hasadáton létesítenek mezőgazdasági profilú 9–10. osztályt, majd néhány év múlva ezt Tordaszentlászlóra helyezik át. Ez azonban alig néhány évet működött, a rendszerváltást követően felszámolódik.

3. táblázat. Oktatási intézmények a községben a 2005–2006-os tanévben

Koordináló iskolák	Oktatási egységek	Oktatás szintje és nyelve
Tordaszentlászlói iskola	Tordaszentlászló	1-8 osztály, magyar tannyelvű
	Magyarfenes	1-4 osztály magyar tannyelvű
	Magyarléta	1-4 osztály magyar tannyelvű
Hasadáti iskola	Hasadát	1-8 osztály, román tannyelvű
	Oláhléta	1-4 osztály román tannyelvű
	Kisfenes	1-4 osztály román tannyelvű
	Isztolna	1-4 osztály román tannyelvű
	Járárákos	nincs oktatási intézmény

Az eddigiekben vázolt szerkezet csak 2005-ben változik meg, a tordaszentlászlói iskola kezdeményezésére: az átszervezés eredményeként a község korábban egy jogi személyiséget képező iskolái az oktatás nyelve alapján két intézményre oszlottak, a tordaszentlászlói iskola a három magyar nyelvű iskola koordináló intézményévé válik, a román tannyelvű iskolák koordináló egységévé pedig a Hasadáti iskola vált.

3.3. Módszerek, kérdezettek, adatforrások

A feltett kérdések vizsgálata céljából interjúkat készítettem a három iskola jelenlegi igazgatójával. A Hasadāti és kisfenesi iskolák igazgatói nyugdíjazás előtt álló tanárok, akik több mint egy évtizeden át a szocialista rendszerben is igazgatók voltak. A jelenlegi szentlászlói igazgató alig 5 éve tölti be vezetői tisztségét, ezért e faluban a korábbi, jelenleg nyugdíjas igazgatóval is interjút készítettünk. Ezek mellett Szentlászlón és Magyarlétán interjú készült a helyi református pappal is.

Az interjúk mellett mindhárom iskolában a fizetési íveket¹⁹ használtam a tanszeméllyzettel kapcsolatos adatok gyűjtésére. Az elemzés megírásához használtam továbbá az iskolák működését szabályozó törvényeket és minisztériumi rendeleteket: az 1995-ös Tanügyi törvényt, a Tanügyi személlyzet statutumát („Statutul cadrului didactic”, 1997), valamint a közoktatási szabályzatot (Regulamentul Preuniversitar, 2001).

3.4. Az oktatási intézményrendszer szervezeti átalakulásai a rendszerváltás után

Az első hipotézisként megfogalmazott *szervezeti leépülés* feltételezése mellett elsősorban a gyereklétszám csökkenésének országos tendenciája szól. A vizsgált falvak iskoláskorú lakói számának változásáról adatsorok nem állnak rendelkezésemre, a jelentős népességsökkenés azonban feltehetőleg a lakosság előregedésével járt. Különösen a kisebb román falvakban volt jelentős a népességsökkenés. A rendszerváltás utáni periódusban a fogyás tovább tartott, bár a korábbi évtizedekhez képest lényegesen kisebb mértékű volt: míg 1977 és 1992 között a lakosság 23%-kal fogyott, 1992 és 2002 között csupán 6%-kal. A gyereklétszám azonban ennél lényegesen jobban csökkenhetett, hisz a stabilizálódó öreg lakosságnak sok gyereke közben aligha született. A demográfiai adatok mellett (4. táblázat) a rendszerváltás után születő egyes iskolatörténet-leírások szintén a falusi iskolák intézményi leépülésének eseteiről számolnak be.²⁰

¹⁹ Románul: *Stat de plată*

²⁰ Ld. Konrád, i.m.

4. táblázat. A vizsgált települések lakosságának fogyása
1977 és 1992 között²¹

	1977	1992	fogyás (%)
Tordaszentlászló	1345	1117	17,0
Kisfenes	948	849	10,4
Hasadát	911	653	28,3
Oláhléta	575	333	42,1
Magyarléta	602	522	13,3
Isztolna	349	255	26,9
Járárákos	237	135	43,0
Magyarfenes	1254	913	27,2

A tárgyalt kérdést az iskolák személyi állományának időbeli változásával próbáltuk megragadni. A következő táblázatban az egyes iskolákban tanító pedagógusok 1985, 1995 és 2005-beli számát láthatjuk, melyekből az iskolák tanszemélyzetének utóbbi 20 évre nézve vonhatók le következtetések.

5. táblázat. Teljes tanszemélyzet nagysága az 1–8 osztályos iskolákban és a többi falvakban²²

	Tordaszentlászló	Hasadát	Kisfenes	többi falvak
1983	–	14	–	–
1985	14	10	8	8
1995	10	9	9	7
2005	11	13	10	8

A táblázatban szereplő adatsorok alapján megállapítható, hogy a 9–10. osztályos képzést is működtető iskolák személyzete a 80-as évek második felében érte el maximumát. Ezen állapotukhoz viszonyítva tehát ezek szervezeti struktúrája a rendszerváltást követően, a felső tagozat felszámolódása következtében, jelentősen csökkent. Az ekkor távozó személyzet nagy része agrármérnök, a változás segéd-személyzet elbocsátásával nem jár, mivel a mezőgazdasági profilú „szakoktatás” gyakorlati részét a kollek-

²¹ A 2002-es népszámlálások eredményei település-szintű bontásban nem állnak rendelkezésünkre.

²² A táblázatban szereplő adatok az iskolák fizetési listáiból származnak.

tív gazdaságban végzik, így műhelyek bezárására nem kerül sor. Az ezutáni periódusra vonatkozóan azonban a szervezeti zsugorodást illető hipotézisünk tévesnek bizonyult: a személyzet száma állandó maradt, mi több, az 5–8 osztályos falvakban kisebb növekedés következett be. A személyzet méretbeli állandóságának oka, hogy a vizsgált falvakban az évenkénti gyereklétszám korábban sem haladta meg az egy-egy osztályba beiskolázható számot, illetve ez a létszám mindmáig nem csökkent az egy osztály beindításához szükséges alsó határ alá. Ez csak az alsó tagozatú iskolákat működtető iskolákban fordult elő, és ezekben sem a gyereklétszám trendszerű fogyása, mint inkább fluktuációja volt az oka, azaz az esetenként szükségessé váló osztályösszevonások nem maradtak tartósak. A 2005-től megfigyelhető kismértékű személyzeti növekedés részben az iskolák már említett szervezeti szétválásával, részben az igazgatóknak az oktatási tevékenység alóli felmentésével van összefüggésben.

4. A decentralizálás következményei

4.1. Az oktatási egységek rendszeren belüli autonómiájának kérdése

Amint azt a fentiekben már érintettük, a decentralizálási törekvés részben az alsóbb szervezeti egységek hatáskörének növekedését jelentheti, a saját belső ügyeivel kapcsolatos döntési szabadság növekedését. A falusi iskolák önállóságának mértéke jól kifejeződik ezek vezetőjének, az igazgatónak a hatáskörében. Az iskolaigazgatók az egység ügyei fölötti hatáskörének fontosabb elemeiként az alkalmazások, munkakörök rögzítése, ellenőrzések, szankcionálások és jutalmazások emelhetők ki. Ezek közül legfontosabb talán az alkalmazások kérdése: a megüresedő állások meghirdetése (jelentése a tanfelügyelőségnek), a munkaszerződés megkötése és a munkakör leírása az igazgató hatáskörébe tartozik. Az állás elfoglalására alkalmas személyt a tanfelügyelőség jelölte és jelöli ki, versenyvizsga, azaz kizárólag egységesen érvényesített szakmai szempontok alapján. Elvileg tehát a helyi intézmény vezetője a munkakörök alakításában élvez szabadságot, az azt betöltő személy kiválasztásába pedig nincs beleszólása.²³

²³ *Regulamentul preuniversitar*, Capitolul III. Conducerea unităților de învățământ. Art 18–28.

Mindezek a rendszerváltás előtt is az igazgató hatáskörében voltak, e tekintetben tehát a rendszerváltás utáni szabályozások nem hoztak változást. A megfelelő személyzeti politika azonban az igazgatói tevékenység sikerességének feltétele – mind az egységben megvalósuló oktatási tevékenység szempontjából, mind a helyi társadalom irányából jövő esetleges igények kielégítése szempontjából. A sikeres igazgatói tevékenység így mindig az igazgató és a tanfelügyelőség közötti formális viszony keretében megvalósuló informális alku által lehetett sikeres.

Az igazgatói hatáskör másik fontos eleme a saját oktatási egységen belüli fegyelmi és szakmai jellegű ellenőrzések, illetve az ezzel járó szankcionálási és jutalmazási lehetőségek. A rendszerváltás előtt és után egyaránt mindkét típusú ellenőrzés változatlanul az igazgató hatáskörében áll, mi több, kötelessége.

Az igazgatói hatáskör rendszerváltás utáni változását tehát részben az önálló személyzeti politika folytatásának kapcsán próbáltam vizsgálni.²⁴ A megkérdezett igazgatók egyikes sem említett azonban olyan eseteket, amelyekben a tanfelügyelőség befolyásolása révén adott személyt felvenni szeretett volna. Ezzel szemben mindhárom esetben az ellenkezőre volt példa, a kinevezett személy elleni állásfoglalásra, a kinevezése elleni tiltakozásra. A két román iskolában az okok fegyelmi jellegűek voltak, mindkét esetben ideiglenesen kinevezett helyettesítő tanár ellen. A magyar iskolában az eset etnikai színezetű, a 80-as években román pedagógusok kinevezésének megakadályozására tett kísérletekről van szó (az érvelés viszont ez esetben is szakmai jellegű volt, miszerint a magyarul nem beszélő kinevezett pedagógusok nem tudnak majd rendesen tanítani). E kérdés kapcsán figyelemre méltó elemnek tűnt, hogy a panaszok továbbításának alig vannak bejárattott útjai – a kisleveles igazgatónő extrém helyzetben is rendkívül körülményesen teszi szóvá a panaszt (konzultált idősebb tanárokkal, személyes kihallgatást kér a tanfelügyelőtől).

Szakmai jellegű konfliktusokról csak a magyar iskolában esik szó, a kérdés nosztalgikus színezetben, a nyugdíjas igazgató részéről tematizálódik: szemére veti a mai igazgatóknak, hogy a tantestületen belüli jó viszonyok érdekében nem teszik szóvá a mulasztásokat. Felmerül az a gond is, hogy az ellenőrzésben nem tekintik magukat (illetve a szaktanárok a más szakos igazgatót) szakmailag kompetenseknek.

²⁴ Az interjúban az igazgatóknak feltett kérdés: „Fordult-e elő igazgatói pályafutása alatt, hogy szeretett volna valakit felvenni az iskolájába?”

Az egyes igazgatók a személyzeti politikát érintő kérdésre eltérő viszonyulással és terjedelemmel reagálnak. A magyar iskolában, a nyugdíjas igazgató részéről erőteljesen tematizálódik a személyzeti politika kérdése, követendő mintaként a honorációr típusú tanítói alkalmazásokat hozza fel, hangsúlyozva ezek esetében a közösségi igények megfogalmazását az állások meghirdetésénél és a felvételeknél (ennek egyfajta helyi mítoszában is dolgozik, az iskola-monográfiájában). A román iskolákban ezzel ellentétes hangvételű a kérdéshez való viszonyulás: tulajdonképpen enyhén értetlenkedve fogadták magát a kérdést is (rossz kérdésnek tartották, amely a kérdező tájékozatlanságából eredhet), saját személyzeti politika soha nem volt, mindig is a tanfelügyelőség kompetenciájába tartozott a személyzeti politika. Az eltérő viszonyulásra lehetséges magyarázat, hogy a magyar iskolában (legalábbis a szentlászlóiban) volt ilyen előzmény, melyre a helyi közösség és pedagógus megfelelő mítoszt építeni lehet. Ellene szól egy ilyen értelmezésnek, hogy hasonló előzmények kifizetésen is voltak – azaz a tényleges múltbeli események, tények, önmagukban nem magyarázzák ezek utólagos értelmezéseit. A nyugdíjas magyar igazgató esetében valószínű, hogy az ilyen iskolaszervezői igények (együtt a távoli múlt ilyen nosztalgikus értelmezésével) a magyar iskola és a román tanfelügyelőség közötti viszony interetnikus töltete, a helyi etnikai érdekek felvállalásának következményei is.

A személyzeti politika folytatásának lehetőségével kapcsolatos választások alapján az igazgató „hatalmának” időbeli változására nézve is levonható néhány következtetés. A román iskolákban említett „befolyásolási” esetek rendszerváltás utániak, a 90-es évek első feléből, ezzel szemben a magyar igazgató által említett esetek a 80-as évek végéről származnak. A román igazgatók szubjektív véleménye szerint e kérdés tekintetében változás nemigen történt, ha igen, akkor az pozitív, hiszen a rendszerváltás után a befolyásolás lehetősége megnőtt. A magyar igazgató szerint a helyzet egyértelműen fordított irányba változott, rendszerváltás óta a személyzeti politika befolyásolása nehezedett („a számítógép osztja el az embereket”). Ennek ellene szól azonban az iskola-átszervezés ügyének sikere: a kezdeményezés a magyar igazgatótól ered (ráadásul a nyugdíjas-tól, akinek befolyására vállalja fel az ügyet az aktuális igazgató), az érvelés közösségi érdekre épít – azonban az érdek megfogalmazása egészében az igazgatótól ered, tehát hatalmi érdekként értelmezhető – lényege a struktúra olyan átszervezése, amely bebiztosítja, hogy a szentlászlói iskolában a jövőben sem lesz román igazgató. Az átszervezés azonban etnikai szempontú racionalitása mellett jelentős szervezési ésszerűtlen-

séggel jár, hisz térben nagyon kedvezőtlenül elhelyezkedő román iskolák szervezeti egyesítéséről van szó, és az egymástól távol fekvő román iskolákat pontosan a községközponti iskola választja el. Az átszervezési javaslat átvitele a tanfelügyelőségen az igazgató és a magyar politikai szereplők együttműködésének eredménye (a nyugdíjas igazgató a Kolozs megyei RMDSZ oktatásügyi tisztségviselője), sikere pedig az igazgatói érdek tanfelügyelőséggel szembeni sikeres érvényesítésére bizonyíték.

A legutóbbi (2005-ben érvénybe lépett) változások nyomán – az igazgató átnevezése iskola-menedzserre, és mentesítése az oktatói feladatok alól – munkaköri hangsúlyeltolódást eredményezett: úgy tűnik, hogy az igazgató és a tanfelügyelőség közötti kapcsolat ezáltal szorosabbá vált, az igazgatót megszaporozott adminisztratív és pénzügyi feladatai a tanfelügyelőséggel szorosabb kapcsolattartásra kényszerítik.

4.2. Az iskola és a helyi társadalom közötti kapcsolatok

A decentralizálási törekvés másik eleme a helyi társadalom bevonása az oktatási intézmény működésébe (a működtetés-fenntartás felelősségének részleges átruházása helyi társadalomra) és az intézménnyel szembeni helyi igények artikulálódásának és figyelembe vételének lehetővé tétele. Az oktatás törvényes szabályozásának új eleme a helyi szereplőkkel való intézményes kapcsolat lehetővé tétele. Ezek az újítások elsősorban a helyi anyagi támogatás bevonását célozzák meg: míg a helyi gazdasági tényezők bevonásának lehetősége több testületben is elképzelhető, a helyi érdekek megfogalmazása csak az iskolaszék-szerű iskola-tanácsban lehetséges. A törvény minden esetben vigyáz arra, hogy az iskolák társadalmi környezete felé történő nyitása ne csorbítsa az iskola függetlenségét. E kapcsolatlétesítések pusztán *lehetőségként* fogalmazódnak meg, az iskolaszék, amely az egyetlen olyan testület, amely az iskola profilját, szakirányát illetően javaslatokat fogalmazhat meg, ezt konzultatív jelleggel teheti.²⁵

Míg a helyi gazdasági szereplők felelősségvállalása csak mint lehetőség jelenik meg, az önkormányzat pénzügyi felelősségvállalása

²⁵ A gazdasági együttműködés lehetősége helyi gazdasági szereplőkkel előfordul az iskola adminisztratív tanácsa esetében, melynek gazdasági egységek képviselői is tagjai lehetnek (amennyiben segítik a gyakorlatot – 35. paragrafus), az osztályok szülői bizottság tevékenységének szabályozásában (szponzorként helyi gazdasági szereplőket vonhat be támogatóként – 153. paragrafus), az iskolai reprezentatív szülői bizottság tevékenységének szabályozásában (159. paragrafus) valamint az iskolaszék („*comitetul școlar*”) esetében (47–48. paragrafus). Az iskolával szembeni igények megfogalmazása csak ez utóbbiban jelenik meg a rendeletben (48. paragrafus).

kikerülhetetlenné vált: az iskolák anyagi alapjának fenntartása, a működtetés és karbantartás költségeinek fedezése az önkormányzatokra hárul, a központi költségvetésből csak a pedagógusok fizetését fedezi az állam.

Az új szabályozás értelmében az önkormányzat és a gazdasági szereplők mellett lehetővé válik az egyházzal való együttműködés is. Az egyházak képviselőinek részvétele az (opcionálisan létrehozható) iskolaszékekben csak lehetőségként jelenik meg, a vallásoktatás bevezetése az oktatásba azonban kikerülhetetlenül kapcsolatot teremt a vallási és oktatási intézmények között. Ösztönzi továbbá az új tanügyi törvény a helyi kulturális intézményekkel való együttműködést is, akár formális, akár informálisan működő kulturális intézményekről legyen szó.

Az oktatási intézmény és helyi társadalom közötti kapcsolatot és e viszony változását a fenti intézményekkel való kapcsolattartásokra bontva vizsgáltam, azaz az önkormányzattal, egyházzal, illetve a kulturális intézményekkel fennálló kapcsolatokra (illetve kulturális intézmények hiányában a pedagógusoknak a falu kulturális életében való szerepvállalására) kérdeztem rá.

4.2.1. Az iskola és a polgármesteri hivatal

Formálisan az iskolák adminisztratív tanácsuk révén tartanak fenn kötelező kapcsolatot a helyi közigazgatással. Vizsgált térségünkben adminisztratív tanácsa a három 5-8 osztályos iskolának van. A törvény által előírt formális kapcsolat mindhárom iskola esetében létezik, ám e kapcsolatok tényleges tartalma iskolánként és településenként igencsak eltérő. E különbségek egyik oka, hogy a községet alkotó falvak viszonya az önkormányzattal, érdekeik képviselete az önkormányzat működésében rendszerint nem egyforma súlyú. Az, hogy a polgármesteri hivatal a községközpontban található, azt is jelenti, hogy az apparátus dolgozói rendszerint a községközpontból kerülnek ki, a polgármester pedig rendszerint szintén községközponti lakhelyű – mindez azt valószínűsíti, hogy általában az önkormányzat a községközpont érdekeit előnyben részesíti a periférikus falvak érdekeihez képest.²⁶ Az érdekképviseleti viszonyok e konfigurációja mellett, mint várható volt, a községközponti iskola

²⁶ Ezen állításunk mellett e helyen nem áll módomban további érvelés, mivel azonban közhelyszámba menő állítással van dolgunk, fogadjuk el így.

lényegesen szorosabb kapcsolatot tart fenn a helyi közigazgatással, mint a többi iskolák.

A községközponti iskola egyik helyi lakhelyű tanára községi tanácsos is, és egyúttal az iskola adminisztratív tanácsában az önkormányzat képviselője. Így az iskola képviselőjeként a tanács összes ülésén részt vesz, és fordítva: a tanács képviselőjeként az iskola adminisztratív tanácsának minden ülésén is részt vesz, valójában az iskola mindennapjaiban is jelen van. E tanácsos-tanár mellett fontosabb esetekben az igazgató is részt vesz a tanácsüléseken, ilyenkor tehát az iskola érdekeit két személy jeleníti meg az önkormányzat számára.

Hasadatot a községi tanácsban egyetlen személy, egy 8 osztályos végzettségű férfi képviseli. E személy formálisan az iskola adminisztratív tanácsának tagja, ám az igazgató a tanács üléseire nem hívja meg. Úgy véli, képzettségénél-képességeinél fogva nem alkalmas az iskola ügyeiben való részvételre. Együttműködésük arra korlátozódik, hogy kisebb anyagi jellegű tennivalók esetén megkérik, hogy segítsen, esetleg szervezze meg a feladat elvégzését (pl. tűzifa beszerzését az erdőről).²⁷

Kisfenes három tanácsossal is képviselve van az önkormányzatban. Mindhárom tanácsos vállalkozó, kettő közülük felsőfokú végzettségű. Az adminisztratív tanácsban az önkormányzatot egy mérnöki végzettségű helyi vállalkozónő képviseli. Ennek azonban elfoglaltsága miatt csak igen ritkán van ideje az adminisztratív tanács ülésein részt venni, a kivételesen fontos ügyekben (különösebb tét nélküli ülésekre az igazgató is már meg sem hívja, mivel a korábbi tapasztalatok szerint úgysem megy el).

Az iskola és az önkormányzat közötti kapcsolat tehát a helyi közigazgatás tanácsosai révén nem működik (a községközponti iskola kivételével). A kapcsolattartás így inkább azáltal valósul meg, hogy az iskolákat is érintő tanácsülésekre rendszerint meghívják az iskolaigazgatókat is. A két intézménytípus közötti viszony kizárólag az iskolák anyagi

²⁷ „Mit mondjak, a közösség képviselői választottak .... Nem mindig támaszkodhatsz választottakra.... egy egyszerű falusi polgár, akinek nincs meg a szükséges felkészültsége, az iskolai képzettsége sem. Persze, ha van valami tennivaló, jöjjön, menjünk az erdőre fáért, vagy el kell végezni valami munkát az iskolában, ezt megcsinálja, hívjuk, de egyebet nem tudom mit kezdenék vele ... Beszéljem meg vele a kollegáim minősítését? Az érdemfizetéseket? Én ilyesmit nem csinállok, bocsássa meg a Fennvaló, én ilyen törvényt nem tartok be. Ha segítségre van szükség hívom, de a belső ügyeinkbe, a saját konyhánk ügyeibe nem.... kérdezzem meg tőle, János bá, adjunk-e ennek „jó” minősítést, vagy adjunk „nagyon jórt”? Ilyet nem csinállok.” (B.V.)

támogatásával kapcsolatos (épület-felújítások, ingázó tanárok útiköltségének térítése, stb.). A szóban forgó tanácsülések rendszerint az iskolának nyújtott támogatások megvitatásai, az intézményközi viszony tehát alku-jellegű, melyekben a két fél különböző gyakorlatokat vet be érdekei megvalósítása érdekében. A tanács esetenként elfelejti meghívni az iskolák képviselőit, az igazgatók pedig néha soron kívüli napirendi pontként a tanács elé visznek kérdéseket. Az alku-folyamatban nem elhanyagolható tényező, hogy a *face-to-face* viszonyrendszerre épülő intézményközi kapcsolatban az önkormányzati dolgozók és képviselők az iskolaigazgatók korábbi tanítványai, akikkel szemben így nem engedhetnek meg maguknak szélsőségesen elutasító álláspontokat, magatartást.

4.2.2. Az iskola és az egyházak

Mint azt a vidéki oktatás történetéről szóló részben már vázoltuk, a szocialista iskolareformmal a közoktatás teljesen elvált az egyházaktól. A rendszerváltás után (részben a korábbi ideológiai neveléssel szembeni ellenreakcióként) újra felmerült a vallásoktatás iskolai bevezetésének gondolata. Az elvileg opcionális tantárgyként bevezetett vallásoktatás gyakorlatilag kötelező jellegűvé vált. Az iskolai vallásoktatás bevezetése a közoktatásba kezdetben csak a papok révén valósulhatott meg, akik településükön betanítottak az iskolába. Néhány éven belül, a felsőfokú vallástanár képző intézmények kiépülésével az iskolai vallásoktatást átvették a frissen végzett vallástanárok, akik tevékenysége immár a megfelelő szaktanfelügyelő felügyelete alá tartozik.

A falusi iskolákat tekintve az iskola és az egyház között a rendszerváltás utáni periódusban ugyanez a történet játszódott le: a korábban teljesen elváló (esetenként ellenséges viszonyban levő) intézmények között újra kapcsolat teremtdődött az iskolába betanító lelkész révén. A 90-es évek második felében azonban a hitoktató tanárok falun is átvették a papoktól a vallástanítást. Megjelenésükkel új helyzet alakult ki: míg korábban a rendszerint egyetlen jelentősebb vallási közösséget alkotó faluban egyetlen vallási szakértő, a pap tevékenykedett, addig a hitoktató új vallási szakértőként jelenik meg. Az új helyzet tehát a két intézmény közötti együttműködés szorosabbá válásának, illetve az ezek közötti konfliktus kiéleződésének a lehetőségét egyaránt hordozza. A vizsgált három településen az igazgatók szerint a lelkészek és iskola közötti viszonyban konfliktusról nincs szó. A román falvakban az ortodox

püspökség figyelemmel követi a hitoktatók tevékenységét, a lelkész püspökséggel szembeni feladatai közé tartozik évente egy szakmai jelentést írni a hitközségében oktató vallásnár munkájáról. Mivel azonban e jelentés készítésére először az elmúlt évben került sor, ennek eredményéről az iskolaigazgatók semmit nem tudtak mondani.

A magyar faluban a református egyház által igényelt ellenőrző rendszer annyiban különbözik a fentitől, hogy nem a helyi lelkész, hanem egy egyházmegyei szinten kinevezett szakfelügyelő feladata az ellenőrzés. Ez azonban azzal jár, hogy a hitoktató és a helyi lelkész között nincs szükségszerűen kapcsolat. A református lelkész hangot is adott fenntartásainak, elégedetlenségének a hitoktatóval való kapcsolat teljes hiánya miatt.²⁸

Meg kell említenünk továbbá, hogy az iskolák és egyházak között az eddigiekben tárgyalt szakmai tartalmú kapcsolatok mellett lehetővé vált gazdasági együttműködés is. Erre egy példa fordult elő községünkbe, a községközpontban, ahol a református egyház az iskola épületét visszaperelte az államtól. A tulajdonába került épületet szimbolikus összegért, évi egy lejért bérbe adta az iskola fenntartójának, az önkormányzatnak. Emellett ez az egyházközség az iskola felújításában is részt vállalt, holland egyházi segélyből központi fűtést szereltetett az iskolába. Ezek az anyagi ügyek, különösen az ingatlanok egyházi tulajdonjoga, a jövőre nézve az iskola-egyház közötti kapcsolatok szorosabbá válásának lehetőségét hordozzák.

4.2.3. Az iskola és a kulturális tevékenységek

A falvak intézményesült közművelődési tevékenységeiben való részvétel, az iskola és a kulturális intézmények közötti kapcsolat az előzőekben tárgyaltaktól eltérően alakult. E viszony sajátossága, hogy a szocialista korszakban, amikor az iskola és a helyi intézmények közötti formális

²⁸ „... (a hitoktató) idejött, de el sem jött, hogy annyit mondjon, hogy „Jó napot! Én vagyok Fuszulyka Julka...”. Hát én ismerem, mert ott voltam az évnnyitón, de annyi, már a nevére sem emlékszem. Nekünk van egyházmegyei szinten egy inspektorunk, és az a múlt héten járt és ellenőrizte. Engem nem engednek be, nem mehetek be ellenőrizni, hogy hogy tanít. Annak akinek modulja, vagy nem tudom mije van, az ellenőrizhet, s ennek a lelkésznek van, és ez ellenőriz az egyházmegyében.” (tordaszentlászlói lelkész) Meg kell jegyeznünk, hogy a román falvakban a lelkészekkel nem készült interjú, így ezekben a falvakban a vázolt iskola-egyház viszony csak az iskolaigazgatók erről alkotott véleményét, álláspontját tükrözik.

viszony megszűnik, az egyetlen fennmaradó kapcsolat-típus iskola és helyi közösség között a közművelődési szerepvállalás maradt. E viszony intézményes vetülete a pedagógusoknak a kultúrotthon tevékenységeiben vállalt szerepe volt, a „kultúrigazgató” gyakran valamelyik helyi pedagógus. E korszakban a közművelődési feladatok vállalása opcionális, de az oktatási rendszer részéről támogatott és elvárt volt. A tevékenységet vezető pedagógus munkájáért prémiumot kapott, a helyi tanárok irányába ez főleg az igazgatón múlt, de az igazgató tevékenységének értékelésénél a tanfelügyelőség is figyelembe vette. E hivatalos értékelést, „jutalmazást”, kiegészítette a helyi közösség részéről kijáró presztízs, elismerés, és nem utolsó sorban részükről is pénzbeli figyelmesség.²⁹ A rendszerváltás utáni periódusban a közművelődési feladatok vállalása az új tanügyi törvény szerint is lehetséges maradt, de megszűntek az azt támogató ösztönzők: a tanügyi törvényben lehetőségként jelenik meg, de ösztönzésére semmilyen jutalmazás nincs beépítve az iskola tevékenységét szabályozó törvényekbe.

Községünkben a 70-es 80-as években a pedagógusok mindhárom iskolában részt vettek a közművelődési tevékenységekben, a rendszerváltás után a három faluban az iskolák és közművelődési tevékenységek közötti kapcsolat, a pedagógusok közművelődési szerepvállalásai igen eltérően alakultak. Míg Szentlászlón igen intenzív, elsősorban a helyi pedagógusok által fenntartott közművelődési tevékenység folyik, a román iskolákban ezek felszámolódtak.

Tordaszentlászlón az intézményesült kulturális tevékenységek számára egy jogilag is bejegyzett intézmény, a „Tamó Gyula Közművelődési Egyesület” képez keretet. Az egyesület megalapításában a helyi pedagógusok is részt vettek, az egyesület keretében folyó tevékenységek pedig valamilyen formában mind kapcsolatban állnak a helyi iskolával. A színjátszó-csoportot egy időben az egyik helyi tanár (jelenleg a főállású önkormányzati alkalmazott kultúrigazgató látja el e feladatot), fúvószenekart egy helyi vállalkozó vezet (aki mellett szakképzett kolozsvári oktatójuk is van),

²⁹ „A mi közösségeink megfizették azt amit nekik pluszba tettél. Egyrészt a tisztelet, a tekintély, nagyon megnőtt a tekintélye, főlé nő a tekintélye annak a pedagógusnak aki a közösségért...tehát látják hogy őszinte, tiszteletudó, becsületes, elvégzi a munkáját és nekem is segít, az főlé nő a többinek. És ezért ment az ajándék, ezért ha volt egy ünnepség abból... hát hogyha színdarabot tartottunk amikor bejött a jóvedelem akkor megtisztelték, tehát nem éppen ingyen kellett csinálni s kell csinálni. Vagy amikor a prémiumrendszer volt, az aki ezt a munkát is végezte sokkal többet kapott, mint az aki nem csinált semmit.” (BZI)

próbálni azonban az iskolában szoktak. A tánccsoport szintén az iskolában működik, itt próbálnak, a csoportot Kolozsvárról ingázó szakképzett oktató vezeti. A tánctanítás az 1–4. osztályban egyúttal opcionális tantárgy is, amelyért valamennyit fizet is az iskola az oktátónak (aki a kolozsvári népművészetek házának alkalmazottja lett). A faluban működő teleházal a legkevésbé szoros az iskola kapcsolata, részben azért, mert a teleház az elmúlt években egy kritikus perióduson esett át. Intézményes kapcsolat nincs a két intézmény között, bár bejárnak a gyerekek internetezni, játszani. Tervek szerint a közeljövőben az informatika órákat a Teleházban fogják tartani. A Teleház vezetője egy önkormányzati alkalmazott, maga az intézmény külön egyesületként működik, az előzőekben tárgyalt közművelődési egyesületnek tehát nem része.

A szentlászlói esettől eltérően alakult a két román iskola rendszerváltás utáni közművelődési szerepvállalása, e falvakban teljesen megszűntek a közművelődési tevékenységek. E helyzet magyarázatához úgy tűnik *az előzmények* a fontosak, az adott település közművelődési hagyományai. Míg Szentlászlón e tevékenységeknek jelentős múltjuk van, nem folytatásuk presztízsveszteséggel járna a helyi pedagógusok számára, a román falvakban e tevékenységek csak a 70-es 80-as évektől kezdődnek. Az egyik iskolaigazgató megfogalmazása szerint megjelenésük pártfeladat volt, melynek célja az volt, hogy vasárnaponként a templomból elvonják az embereket, a misézéssel alternatív programot teremtsenek. Ugyancsak fontos magyarázó tényező lehet a helyi lakhelyű tanárok léte, *az ingázó tanárookra* a helyi presztízsvizonyok nem terjednek ki, így a fentiekben említett presztízsvesztési probléma ezekre nem érvényes – márpedig mint arról a későbbiekben lesz szó, a román falvakban rendkívül lecsökkent a helyi lakhelyű tanárok száma.

4.2.4. Az iskolaszék

A helyi közösség és iskola közötti legteljesebb, legsokoldalúbb formális kapcsolat a kommunizmus előtti korszakban az iskolaszék révén valósult meg. Az iskolaszéket az iskola vezetőin kívül a fenntartásában szerepet vállaló helyi tényezők, szülők, stb. képviselői alkották. A szocialista korszakban ez az intézmény teljesen megszűnik, az új tanügyi törvényben viszont a lehetőség újra megjelenik. Az iskola társadalmi környezetével e bizottság révén valósulhat meg a legszélesebb körű, legsokoldalúbb intézményes kapcsolat: tagjai lehetnek az iskola/iskolák vezetői

és tanárai mellett a szülők képviselői, polgármesterek és a közigazgatás más képviselői, a helyi egyházak képviselői, helyi gazdasági egységek vezetői, non-profit szervezetek képviselői, stb. (a tanács tagjait az igazgató és a polgármester javasolják felkérésre). Az erre vonatkozó törvényes szabályozás az iskolaszék lehetséges tevékenységeit is rögzíti. A tevékenységterületére vonatkozó szabályokból az derül ki, hogy létrehozásának célja elsősorban gazdasági, lehetséges gazdasági feladatai elsősorban forrásszerző jellegűek, melyek az iskola állami költségvetési bevételeinek kiegészítésére hivatottak. Emellett azonban az egyetlen törvényesen létrehozható, a helyi társadalom képviselőiből álló testület, amely ha csak konzultatív jelleggel is, de hozzászólhat az iskola profiljához, a helyi regionális munkaerőpiaci kereslet függvényében.³⁰

A vizsgálatunkba bevont iskolákban az iskolaszék (vagy iskolaszékek) létrehozása nem történt meg. A lehetőség értelmezésekor a román iskolákban az iskolaszékek konzultatív szerepére nem tértek ki, gazdasági hasznukban pedig kételkedtek. Falvakon ugyanis nincsenek olyan gazdasági erejű cégek, amelyek érdemben segíteni tudnák az iskolát. A községi szintű iskolaszék létrehozása ellen szól az is, hogy más (esetleg gazdaságilag prosperálóbb) falvaktól nem várható el az anyagi segítség.

5. A szakértelem szerepének változása a rendszerben

5.1. A szakképzetlen tanerő kérdése

A vidéki oktatás kapcsán gyakran felmerülő kérdés a szakképzett tanárok hiánya, a szakképzetlen tanerő kérdése. A rendszerváltás utáni periódusra nézve egyes kutatások eredményei a szakképzett tanárok hiányát e korszakra nézve is fennmaradó problémának találták. A kérdést vizsgáló esettanulmányok kimutatták, hogy a formailag szakképzett tanárokkal működő iskola is rejthet jelentős szakképzettségbeli csökkenést, hisz a felsőfokú képzés diverzifikálódásával a diplomaszerezésnek számos új módja is van: a korábbinál gyengébb egyetemeken is szerzhetők (kisvárosi egyetemeken, főiskolákon, magánegyetemeken), szakképzetlen helyettesítő tanárként állásba kerülve nőtt a lehetősége az utólagos diplomaszerezésnek (távoktatás, levelező tagozatok beindulása, magyarországi kihelyezett tagozatok elvégzése, stb.), és az is gyakori módszer,

³⁰ Regulamentul Preuniversitar, Capitolul IV. art. 46 – 48.

hogy pedagógiai modul megszerzésével eredetileg nem tanári végzettségű személyek foglalhatnak el végleges tanügyi állásokat.³¹

A fentiek alapján kézenfekvőnek tűnt feltételezni, hogy vizsgált falvainkban is jelentős lesz a szakképzetlen pedagógusok aránya. Az eredmények azonban rációfoltok e feltételezésre: jelenleg a vizsgált iskolák egyikében sem dolgoznak szakképzetlen tanárok (lásd a 6. táblázatot). A szakképzetlenek jelenlétének időbeli változását vizsgálva a három iskolában, azok szórványos jelenléte figyelhető meg a 80-as években, számuk enyhe növekedése a 90-es évek első felében, majd teljes eltűnésük a 90-es évek második felétől kezdődően.

A szakképzetlenek arányának e rendszerváltás utáni változását meghatározó okokként / folyamatokként az interjúalanyok a következőket emelték ki: (1.) közvetlenül a rendszerváltás után a jelentős számú városi lakhelyű tanár áthelyezését kérte lakhelyére. Ez e periódusban lehetséges volt, így a falusi iskolákban jelentős tanárhány keletkezett, ami a szakképzetlen tanerő iránti igényt növelte. (2.) A beiskolázási számok folyamatos csökkenése mellett a felsőoktatás rendszerváltás utáni expanziója a tanár-szakos végzősök terén túlermelést eredményezett. (3.) A 90-es évek végétől az önkormányzat által nyújtott útiköltség-támogatás jelentős anyagi segítséget jelentett a szakképzett tanárok ingázásához. E tényezők a 90-es évek második felére a szakképzetlen pedagógusok teljes kiszorulásához vezettek.

A szakképzetlen tanerő eltűnése az oktatásból azt jelzi, hogy a rendszerváltás utáni periódusban a szakképzettség szerepe fokozatosan nőtt az állások elfoglalásánál – különösen az ingázással még elérhető falvakban.

5.2. Változások a szakmai képzések, továbbképzések terén

A szakmai kiválóság és teljesítmény megmértetésének keretét az állások elfoglalását célzó versenyvizsgákon kívül a tanárok közös szakmai tevékenységei, valamint a továbbképző tanfolyamok képezték. Mindkettőre vonatkozóan az interjúalanyok a 80-as évek viszonyaira nosztalgikusan emlékezve, jelentős visszalépésről számoltak be.

A közös szakmai tevékenységek keretét a pedagógiai és módszertani körök képezték. Ezek működésére a szocialista oktatási rendszerben

---

³¹ Kiss Dénes: Elita locală din Căpușu Mare. *Studia Universitatis Babeș Bolyai Sociologia* 2004/1

nagy hangsúlyt fektettek. Bár megszervezésük módja szakonként (tanfolyamként) eltérő módon történt, minden tantárgy esetében periodikusan sor került a falusi tanárok szakmai (módszertani) szereplésére, amelyet rendszerint szakmai viták kísérték. E programoknak köszönhetően a falusi tanárok nagyszámú hasonló szakos tanár tevékenységét, pedagógusi módszereit és teljesítményét ismerték. (gyakorlatilag az összes megyén belüli szakos tanárt személyesen ismerték). A rendszerváltás utáni periódusban e programok nagymértékben leépültek, gyakran évi egy-két tanfelügyelési találkozóra redukálódnak (pl. a tanítók esetében). Ez a változás valószínűleg a falusi pedagógusok szakmai elszigeteltségét növeli, hiszen igen ritkán nyílik alkalmuk kollegáik munkáját látni, szakmai gondjaikat megbeszélni.

A pedagógiai körök működésében beálló zavarokat illető egyetértést is meghaladja az a konszenzus, amely a továbbképzések terén történt visszaesést övezi. Ezek kötelező jellege gyakorlatilag megszűnt, így az állását véglegesnek tekintő falusi pedagógusok számára nem sok motiváció maradt e továbbképző tanfolyamok látogatására. A továbbképzési rendszer működésének visszaesését az is erősítette, hogy míg korábban kizárólag a tanfelügyelőség szervezte ezeket (az egyetemekkel együttműködésben), rendszerváltás után e téren is decentralizálás történt, melynek eredményeként akkreditált intézmények is szervezhetnek ilyen tanfolyamokat. A tanfolyam-szervezésre jogosult intézmények számának növekedésével a rendszer kaotikussá vált. Az új helyzetre egyfajta kredit-rendszer bevezetése jelentené a megoldást, az igazgatók bevallása szerint azonban ezzel együtt a továbbképzések nem működnek, a falusi tanárok ritkán vesznek részt ezeken, kreditpontokat nem gyűjtenek.³²

³² „Úgy szervezték meg azt a továbbképzőt, hogy az nem egy gyűlés volt, hanem ott tudományos igényű dolgozatokat kellett bemutatni. Mindig voltak olyanok, akik a kutatással foglalkoztak, ez volt az egyik... S a másik, ami rendkívül fontos volt, s ami ma nincs, az hogy ezek a ... úgy hívtuk hogy pedagógiai körök, vagy módszertani körök. Annak volt egy gyakorlati jellegű... tehát mind a tanítást, a legképzettebbek óráit meg kellett hallgatni, meg kellett bírálni, el kellett mindenkinek valamit mondani, hogy mit látott, ő hogy csinálta volna, miért volt jó vagy miért volt... Tehát ... ez egy nagyon széles körben, ugye 30–40 ember előtt zajlott. Kolozsváron és Kolozsvár környékén, Szentlászlón, Gyaluban.... Gyaluban volt a leggyengébb, Kapusan ott nagyon ügyes, egy darabig Szászfenesen, ez volt Kolozson, volt Szováton, és mondhatnám tovább, volt Mócson, volt Szépenyerűszentmártonban. Megyei körzetben ... És mindenki úgy készült, hogy mégse maradjak szégyenben ha hozzám eljön a sok tanár. Ez volt az egyik. Tehát évente a jórészét a tanfelügyelő lelátogatta, de a másik tanár is ott volt az óráján.

5.3. A falusi pedagógusok mint társadalmi csoport a helyi társadalomban

A falusi pedagógusok csoportjának a helyi társadalomban elfoglalt helyzetére, társadalmi súlyára nézve meghatározó e csoport nagysága. Bár, mint azt az iskola szervezeti átalakulása kapcsán láthattuk, az iskolákban tanító pedagógusok száma nem csökkent jelentősen a rendszerváltás óta eltelt 15 évben, körükben az ingázó tanárok aránya jelentősen nőtt, azaz a falusi társadalmi csoportot képező, helyben lakó pedagógusok száma csökkent. A vizsgált három iskolában főleg a tanárok körében csökkent jelentősen a helyi lakhelyűek száma, Hasadáton nullára, Kisfenesen egyre, csak Tordaszentlászlón maradt a számuk változatlan (6. táblázat). A helyben lakó tanárok számának csökkenésével ellentétben a tanítónők és óvónők egy-két kivétellel mind helyi lakhelyűek.

6. táblázat. A helyi lakhelyű, illetve szakképzetlen tanárok számának változása

		Tanárok összesen	Helyi lakhelyű	Szak- képzetlen
Hasadát	1985	7	3	2
	1995	5	2	2
	2005	7	0	0
Kisfenes	1985	6	3	0
	1995	5	4	2
	2005	4	1	0
Tordaszentlászló	1985	6	3	0
	1995	6	4	0
	2005	7	3	0

Be kellett mutatni, mit tud. (...) S a másik, voltak az év eleji és évvégi, évközi kirándulások, a tanfelügyelő szervezésében. Tehát Déva, a szörványvidéken hogy folyik a magyar tanítás, hogy én aki a tömbben élek mit tudok oda segíteni. (...) A rendszerváltás után összeomlott minden. Hát az úgynevezett szabadság, hogy ugye a pedagógus azt csinál, amit akar. És Kolozs megyének van most egy olyan... hogy hívják most... magyar pedagógusok szövetsége... a vezetősége nem erre fordítja most a hangsúlyt. Tehát én barát vagyok veled, és hát ha akarsz csinálni, ha akarsz nem. Hát most én nem fogok veled összeveszni, és én neked megmondani hogy hát így csinálj. Hát ha akarsz. Legfennebb az igazgató lesz az, ha ért hozzá, ugye. Mert ugye az én órámra ne jöjjön... Vagy jöjjön, hallgassa meg hogy a gyerek mit tud, de nekem ne adjon szakmai tanácsot..." (B.Z.I.)

A falusi pedagógusok csoportjának egészét nézve tehát elmondható, hogy mind a csoport mérete, mind a felsőfokú végzettségűek aránya a csoporton belül csökkent. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy e változások a csoport helyi társadalomban betöltött súlyának csökkenéséhez vezettek. Ez a változás nem egyforma súllyal következett be a vizsgált falvakban, a rosszabb közlekedésű, várostól távolabb eső falvakban hangsúlyosabb.

Ez a változás valószínűsíteni látszik azt a feltevésünket, hogy a rendszerváltás utáni periódusban a falusi pedagógusok csoportjának presztízse esett, pozíciója romlott a helyi társadalmakban. Mivel azonban e kérdés nem képezte kutatásunk tárgyát, ez az állításunk továbbra is hipotézis értékű marad. Vannak azonban olyan további, elemzésünkben is érintett változások is, amelyek ugyancsak e hipotézisünket valószínűsítik, illetve árnyalják. Ilyenként kiemelhető a pedagógusok helyi társadalomban való szerepvállalásának csökkenése, valamint a szakmai jellegű kapcsolattartások leépülése.

6. Összegzés, következtetések

Írásomban a falusi iskolák működésének rendszerváltás utáni változását próbáltam áttekinteni, három dimenzióban.

Az iskolák szervezeti növekedésével kapcsolatban megállapíthattuk, hogy a 9–10. osztályok felszámolásával járó személyzeti csökkenés kivételével a poszt-szocialista 15 évben a falusi iskolák tanszemélyzete nem csökkent. A gyereklétszám ingadozásaitól függően az óvónők és tanítónők száma nagyobb mértékben változott, ez azonban inkább fluktuáció volt mint trendszerű csökkenés. Ez a helyzet azonban várhatóan drasztikusan megváltozik a fejkvóta-alapú támogatási rendszer bevezetésével.

A román oktatási rendszer átalakításának fontos eleme a decentralizáció. Ennek a falusi iskolákra gyakorolt hatását, mint az iskolák tanfelügyelőséggel szembeni önállóságának növekedését, illetve mint az iskola és helyi társadalom közötti viszony szorosabbá válásának kérdését vizsgáltuk. Az iskolák rendszeren belüli önállóságával kapcsolatban eredményeink ellentmondások, a saját személyzeti politika folytatásával kapcsolatban azonban úgy tűnik, az iskolák lehetőségei nem nőttek, ezzel szemben a nemzetiségi politika érvényesítésének – úgy tűnik – a korábnál nagyobb lehetősége van. Az iskola és helyi társadalom közötti viszonynak több összetevője lehet. A közigazgatás intézményével szűkszerszerűvé vált a kapcsolattartás, ennek erőssége azonban nem egyforma

a községközponti illetve nem-községközponti falvak iskolái esetében, az utóbbiak kárára.

A helyi társadalommal lehetséges kapcsolat másik intézménye a helyi egyházak, melyekkel átmenetileg az iskolák kivétel nélkül kapcsolatba kerültek a vallásoktatás iskolai bevezetése által. A vallásstanári képzés beindulásával azonban ez a kapcsolat megszűnik, helyette jelenleg egy nem tisztázott egyházi szakmai ellenőrző viszony alakul ki a vallásstanárok munkája fölött. Emellett az iskola és egyházak között gazdasági jellegű együttműködés is kialakulhat, amennyiben az egyház az ingatlanvisszaigénylések révén az iskola egyes épületeinek tulajdonosává válik, vagy támogatásokat tud szerezni az iskolaépületek karbantartására, infrastrukturális fejlesztésére.

A közigazgatás és az egyház mellett az iskola a kulturális-közművelődési intézmények révén is kapcsolódni tud a helyi társadalomhoz. E téren azonban inkább visszalépés történt a rendszerváltás előtti helyzethez képest, különösen a közművelődési hagyományokkal nem rendelkező falvakban, illetve a helyben lakó tanárok hiányában. E feltételek teljesülése mellett viszont a tanárok közművelődési tevékenységei révén igen szoros kapcsolat alakulhat ki faluközösség és iskola között.

A pedagógusok szakértelmének a rendszer működésében játszott szerepéről kiderült, hogy a rendszerbe való belépéskor (alkalmazásokkor) a szakképzettség felértékelődött, az ingázással megközelíthető településeken szakképzetlen pedagógusok alig tanítanak (legalábbis az általunk vizsgált falvakban egyáltalán nem tanítanak). A rendszer működésében viszont a korábban jelentős tanításon kívüli szakmai tevékenységek, pedagógiai körök és továbbképző tanfolyamok terén jelentős visszaesés, zavar keletkezett.

Végül a falusi pedagógusok, mint társadalmi csoport helyének változását vizsgáltuk, a helyi társadalmon belül. Ezzel kapcsolatban kimutattuk, hogy a kérdéses periódusban a helyi lakhelyű tanárok száma jelentősen lecsökkent. Ennek következtében a falusi lakhelyű pedagógusok száma és átlagos végzettsége esett, feltehetően a csoport helyi társadalomban betöltött súlyának csökkenéséhez vezetve.